

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ОБРАЗ СУЧАСНОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Юрій Бідношия, Галина Бондаренко, Юлія Буйських, Олександр Васянович,
Тетяна Величко, Світлана Маховська, Олена Таран, Катерина Чаплик

УДК 39.001.3(477.85/.87)“20”

У статті узагальнено результати комплексного фольклорно-етнографічного дослідження сіл Верховинського району Івано-Франківської області; проаналізовано сучасний стан етнокультурної спадщини гуцулів та визначено чинники її трансформації.

Ключові слова: гуцули, етнокультурна спадщина, культурна трансформація.

The article sums up the results of complex folkloric ethnographical research on the villages of the Verkhovyna District of the Ivano-Frankivsk Region. There is an analysis of the Hutsul ethnographic heritage's modern state and an ascertainment of its transformational factors.

Keywords: Hutsuls, ethnographical heritage, cultural transformation.

З 1 по 10 липня у Верховинському районі Івано-Франківської області працювала друга комплексна фольклорно-етнографічна експедиція Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України. Науковими завданнями експедиції були фіксація сучасного стану етнокультурної спадщини народу, збирання польового матеріалу для багатотомного видання «Історико-етнографічний образ України», дослідження впливу глобалізаційних чинників в українському соціально-культурному просторі. За короткий час нам вдалось обстежити 12 населених пунктів району (сс. Криворівня, Рівня, Верхній Ясенів, Бистрець, Зелене, Дземброня, Устеріки, Хороцево, Буковець, Кривопілля, Ільці, смт Верховина). Опитано понад 150 осіб, віком від 16 до 96 років, записано близько 120 годин інтерв'ю — розповідей старожилів, людей середнього віку, сільської молоді про історичні події, духовну та матеріальну культуру народу, народну побожність, медицину, міфологічні уявлення, морально-ціннісні орієнтації, сучасні форми дозвілля, міжетнічні та міжкультурні взаємини в регіоні.

У всіх названих селах та у Верховинському районі загалом спостерігається певна динаміка приросту населення: народжуваність тут домінує над смертністю. Горяни, як колись, так і тепер, відрізняються довголіттям та ви-

сокою працездатністю. Відсутність належної кількості робочих місць у регіоні спричинили трудову еміграцію до країн Західної Європи, Росії. Від 10 до 100 осіб із села мешкають за кордоном. Молоді чоловіки зайняті на будівельних роботах у Києві, Криму, Одесі.

Опитування сільської молоді, людей середнього та старшого віку фіксує переважання гуцульської ідентичності над українською. У регіоні добре збережена місцева гуцульська говірка, хоча мешканці (особливо молодшого й середнього віку) добре володіють літературною українською мовою, якої їх навчали в школі. Високий статус місцевої говірки їй забезпечують патріотичні ініціативи місцевої інтелігенції зі збереження та популяризації самобутньої культури краю. В освітні програми місцевих шкіл уведено уроки гуцульщинознавства. Зокрема, директором Яворівської гуцульської школи-комплексу, членом-кореспондентом Академії педагогічних наук Петром Лосюком видано монографію «Регіональний етнографічний компонент у сучасній школі» (Снятин, 2007 р.). Головою сільської ради с. Криворівня Василем Івановичем Зеленчуком, 1973 р. н., колишнім учителем, у місцевій школі на уроках української мови впроваджено елементи діалектологічних досліджень (учні шукають тлумачення діалектних слів, опитують старожилів). Розмірковуючи про особливості місцевої говірки, інформанти часто зазначають, що найруйнівнішим для неї

виявився «руській» вплив, маючи на увазі поширення обценної лексики (за «перших та других советів»), яка до того не побутувала в краї.

Серед морально-ціннісних орієнтацій населення неабияку значущість мають почуття патріотизму, працелюбність, побожність. Досить високим є також рівень міжетнічної, міжкультурної толерантності. Мешканці сс. Хороцево, Барвінкове, Білоберізка, розділених річкою Черемошем із Чернівецькою областю, пам'ятають, що колись це була межа між двома державами — Румунією і Австро-Угорщиною. Сусіди називали один одного «галичанами» й «руминами» і часто ворогували, затіваючи бійки. Нині частина дітей із с. Хороцево навчається в технічно оснащеній школі сусідньої області, і минулої ворожнечі немає. Так само добре ставляться до іноземців — чоловіків зі змішаних родин, оцінюючи позитивно італійських, німецьких, американських зятів по тому, що «вони їдять все наше, їм подобається, та ще й бараболю копають так, що наші не вкопають» (с. Хороцево).

Відновлення релігійного життя на Гуцульщині, що розпочалося наприкінці 1980-х років, спочатку спричинило певне протистояння між православними та греко-католиками, бажання останніх повернути забрані в 1945–1946 роках храми. «Ксендз тоді сказав, що він уже старий, має 62 роки і на Сибір не хоче їхати, то як буде 20 чоловік, що перейдуть у православ'я, то церкву не закриють. Ми й перейшли, як же так без церкви?» (с. Ільці). Нині в сс. Ільці, Кривопілля та смт Верховина, окрім православних, діють і греко-католицькі храми. Домінуючою конфесією в обстежених селах залишається православ'я (Київський патріархат), із протестантських громад поширені свідки Єгови, неоп'ятидесятники. У с. Кривопілля є навіть 7 крішнаїтів і один мормон. Вплив католицької віросповідної традиції зберігається в домінуванні католицьких ікон у домашніх іконостасах, особливо в оселях людей старшого віку; побутуванні подвійних імен (Ірина-Марія, Богдана-Параскева, Володимир-Василь); поширенні сакральної скульптури.

У новозбудованих капличках установлені фігури Христа, Богородиці, прикрашені вишитими рушниками, є іменні каплички, присвячені тому чи іншому католицькому святому, наприклад святому Пію в с. Криворівня. При вході до багатьох каплиць розміщена державна символіка — тризуб, прапор, інколи ще й прапор повстанської армії. Певним культурним феноменом району можна вважати появу тут двох шанованих ікон Божої Матері («Втілення творчих задумів» у с. Криворівня, художник — Людмила Рибенчук, та «Божя Матір Гуцулка» у с. Дземброня, художник — Оксана Андрущенко), на яких Богородиця зображена в гуцульській вишиванці, а Христос — у кептаріку. Окремі форми прояву народної релігійності, а саме бажання парафіян прикрасити сільський храм чи вберегти його від негоди, оббивши листами нержавіючої сталі чи бляхою, викликають серйозне занепокоєння науковців, діячів культури, інтелігенції. Утім, мода на «блискучу» церкву поширюється, з металу найчастіше споруджуються і каплички біля приватних садиб або при в'їзді в село, хоча трапляються серед них і дерев'яні копії старих церков, наприклад у с. Ільці.

Незважаючи на те що Гуцульщина сьогодні є чи не найдослідженишим етнографічним регіоном України¹, саме її етнологічним студіям бракує системності. Тому, попри добру збереженість традиційної культури (у живому побутуванні й у фольклорній пам'яті), чимало її явищ (наприклад, знання з етнології, етнотаніки, відомості з етнопсихології) виявились або втраченими, або забутими. Драматичні події доби радянської окупації, що супроводжувалися масовими розстрілами населення, засланнями до Казахстану та Сибіру, виселеннями цілих сіл (с. Хороцево було переселено двічі — у 1940 і 1947 рр.), закриттям церков, спонукали місцевих жителів до стриманості, мовчання в розмові з чужими. Про історичні події і зараз переповідають з певною пересторогою, побоюючись уже не за власне життя, а за дітей та онуків. Серед записаних нами сюжетів — спогади про життя «за Поль-

щі», встановлення радянської влади, події Другої світової війни, повоєнне облаштування краю тощо.

Багато такої інформації було зафіксовано від жителя с. Кривопілля Семенчука Юрія Дмитровича, 1923 р. н. Особливу увагу респондент звернув на українське національне життя (діяльність «Просвіти», народної школи, драматичного гуртка), пригадав міжетнічні взаємини українців та євреїв, які проживали в селі. Зафіксовано відомості про побут, традиції гуцулів, висланих до Сибіру (Марії Кайтанової (Харук) із с. Зелене, Одосії Плитки-Сорохан із с. Криворівня). Частину своїх спогадів, авторські співанки та вірші остання вмістила у виданих за власну пенсію книжках «Від Черемоша до Колими» та «Криворівненське розмаїття».

Народні знання належать до найтрансформованішого пласта народної культури, утім, ми зафіксували відомості з народної астрономії, медицини, метеорології тощо. Метеорологічні прогнози краю можна об'єднати у дві групи за певними ознаками: прикмети, які дозволяють прогнозувати погоду на короткий час, від кількох годин до трьох днів і більше; прикмети на триваліший строк, що визначають господарські умови тих чи інших пір року в межах річного сільськогосподарського циклу.

Метою короткотермінових передбачень погоди в гуцулів Верховинщини було прогнозування кількості опадів, змін температури, напрямку вітру тощо найближчим часом. Найпоширенішими з прикмет були такі, що дозволяли прогнозувати погодні зміни за астрономічними об'єктами (Сонцем, Місяцем, зорями), атмосферними явищами (хмарами, вітром, дощем, рососою, туманом тощо), поведінкою свійських і диких птахів, тварин, самопочуттям людей тощо. Місцеві жителі уточнюють окремі метеопрогнози, зокрема, указують, що на гарну погоду роса має бути «студена», вкрита павутиною, відмічають наявність туману над певними потічками тощо. Упадає в око практична відсутність прогнозів за флорою, хоча край багатий на різноманітну рослинність.

Із зібраного матеріалу до народного календаря вдалося визначити важливі в метеорологічному сенсі дні (початок весни — Стрітання, початок зими — Покрова). З метою визначення довготривалих метеорологічних прогнозів у селах спостерігають за погодою в день Сорока святих, Теплого Олексі, Мокрини, Іллі, Покрови тощо. У господарському плані помітно виділяються дні Євдокії (висівання насіння на розсаду), Благівіщення (початок роботи на городі), Довгого Івана (висівання огірків), Покрови (завершення збору врожаю) і т. д.

Окрему групу складають метеорологічні вірування — різноманітні способи магічного впливу на погоду (викликання дощу, припинення граду та грози). Вони переважно набувають християнського характеру (здійснення молебнів із викликання дощу, використання освячених предметів від грози — свічок, зілля, води). Проте трапляються і архаїчніші дії (викидати пічне начиння під час граду, «метати отаву» під час грози, «чистити головиці» (джерела) під час засухи).

Отже, можна вести мову про скорочення метеорологічних знань у побуті жителів Верховинського краю, які починають активніше послуговуватися науковими прогнозами. Натомість ще живими залишаються метеорологічні вірування, особливо ті, які пов'язані з майбутнім врожаєм та несприятливими явищами погоди.

Серед усього масиву матеріалу, зафіксованого в галузі народної гігієни, найбільшу увагу привертають місцеві традиційні косметичні засоби по догляду за шкірою та волоссям, що нині повністю вийшли з ужитку. Для зміцнення волосся та його миття використовували такі природні «шампуні»: буряковий квас; попіл, що його вигрібали з печі; «гуща» від борщу, яка «перестоювала» на 3–4-й день; «гуслянка» (різновид місцевої ряжанки); яєчний жовток тощо. Удалося записати й інформацію про використання декоративної фітокосметики, як, наприклад, натирання щік буряком для досягнення рум'янцю, а також змащуван-

ня сухої шкіри домашнім коров'ячим маслом задля зволоження.

Серед явищ народної матеріальної культури найпомітніший вплив міжкультурних запозичень та глобалізаційних чинників простежується у сфері будівництва, розвитку промислів та ремесел. При спорудженні будинків використовуються сучасні будівельні матеріали, нове планування хати, двору загалом. З'явилася мода на обшивання старих дерев'яних будівель пластиковою вагонкою, яка не лише йде в розріз із місцевою традицією, але й пришвидшує руйнування дерева. Із промислів та ремесел найзбереженішими виявилися ткацтво, зокрема ліжникарство, художня кераміка, різьба по дереву. Орієнтуючись на комерційний попит, місцеві вишивальниці часто займаються виготовленням тиражованої продукції («шиєм низинкою рушники, туди на Київ, Східну Україну, з лебедями, з написами "на щастя, на долю"»). Багато узорів вишивки майстрині запозичують зі спеціальних видань, що сприяє поширенню певного еkleктичного стилю в сучасних варіантах народного одягу, предметах домашнього вжитку.

Національний стрій у Верховинському районі зберігає роль певного етнічного маркера. Мати комплект чоловічого й жіночого традиційного вбрання вважається мало не обов'язковим у родині, у яких є діти на виданні. На вінчання до церкви більшість молодих пар ідуть у національному вбранні, повсюдно поширене носіння вишиванок у святкові дні та в неділю до церкви. Попит на національний одяг суттєво вплинув на ціни: головний чоловічий убір — крисаня — коштує 1200 грн, кептар — від 2 до 3 тис. грн, буковинська сорочка, вишита бісером, що стає дедалі популярнішою серед молодих дівчат, — до 7–8 тис. грн.

У сфері матеріальної культури саме народна кухня зберігає етнічну своєрідність і характеризується найбільшою стійкістю та консерватизмом. Система харчування гуцульського населення відзначається збереженням архаїчних рис у засобах приготування і споживання їжі, домінуванням бобових, картопляних

та круп'яних страв (насамперед з кукурудзи) та значним відсотком молочних продуктів. За останні десятиліття поширилися страви з пшеничного борошна першого сорту, які складають не лише святковий, але й щоденний раціон. До цього часу салати зі свіжих овочів та солодощі вважаються розкішшю, їх готують на великі свята та для гостей. Страви з картоплі («бараболя», «буришка»), кукурудзи та бобових складають значну частину як щоденного, так і святкового харчування гуцулів.

Значне місце в щоденному раціоні посідає молоко й молочні продукти. Молоко ласкаво називають «Божою росою». До цього часу зберігаються рецепти виготовлення сиру, бринзи, сметани та гусянки. У спекотну погоду п'ють «розвід» — «розколочену» з водою гусянку.

Поширеними щоденними стравами залишаються голубці (невеликі — із «квасної» капусти, з рисом, кукурудзяною крупкою або борошном, салом; великі — зі свіжої капусти з додаванням до начинки м'яса), вареники (місцева назва — «пиріжки»), барабулька з олією, борщ, «зупа», «росівниця» тощо. М'ясні страви готують переважно як святкову та недільну їжу.

Найусталенішими виявляються традиції побутування обрядових страв. На Святий вечір серед 12 страв обов'язково мала бути «пшениця» (варена пшениця з товченими волоськими горіхами), пісні голубці, гриби. Напередодні Хрещення також варили «пшеницю» (місцева назва — «Хреста говіти»). На Великдень печуть паску, бабку, «великодник» та фарбують яйця. На Різдво й весілля печуть калачі. Весільна трапеза не обходиться без гуцульського борщу (ще одна назва — «бураки»). Готують його на бульйоні з вудженого (копченого) м'яса та квашених білих буряків, без картоплі, заправляють смаженою на салі цибулею, обов'язково додають чебрик.

Важливу роль в організації харчування, сезонності дії певних харчових заборон відіграють пости («говіни»). Крім середи і п'ятниці, деяких одноденних постів (наприклад, 11 вересня, день Усікновення голови Іоанна Пред-

течі), дотримуються чотирьох багатотижневих постів: перед Великоднем («Великий піст», «Великодній піст» — назви в сс. Криворівня, Дземброня); перед святом Петра і Павла (Петрівка, буває Велика і Мала — у с. Верхній Ясенів); перед святом Успіння Пресвятої Богородиці («Богородицький піст» — назва в с. Дземброня, «Посток» — назва в с. Криворівня); перед Різдом (Пилипівки, Пилипівка, Пилипочний піст).

Складність природно-кліматичних умов, особливості господарської діяльності в гірській місцевості, важка праця зумовили певні особливості пісного столу гуцулів. Так, чимало людей під час багатотижневих говін «постили по-білому» або «набіло», тобто м'ясні продукти не вживали взагалі, а яйця й молочні їли у вівторок, четвер, суботу, неділю. Найстрогішими були перший і останній тижні Великого посту. За народними уявленнями, у перший великопісний день — «Москотавний понедівног» — нічого не можна робити, але мийуть посуд окропом, щоб змити залишки скоромної їжі.

Дослідження сімейних стосунків дозволило дійти висновку про визначальну роль чоловіка в гуцульській родині. Інформанти різних вікових груп наголошують на відсутності чіткого розподілу сімейних обов'язків між чоловіком і жінкою. Старше покоління з осудом реагує на поодинокі випадки звертання дітей до батьків на «ти», тому практично в кожній сучасній гуцульській родині їх продовжують називати на «Ви». Повсюдно в селах Верховинського району Івано-Франківської області на батька кажуть «дєдьо» («дєдя»), на маму — «мама» («мамó»), на дядька — «вуйко», на тітку — «тєта». Гуцульські родини переважно були багатодітними. Зафіксовані згадки про 24 дитини в сім'ї. Через бідність жінки неодноразово змушені були робити аборти, що всіляко засуджувалися церквою.

Весільні звичаї та обряди займають одне з центральних місць у системі сімейної обрядовості Верховинського району. На початку ХХІ ст. гуцульське «весіле» продовжує зберігати високий рівень традиційності. Інфор-

манти зазначають, що раніше весілля грали найчастіше взимку протягом двох днів — у середу та четвер. На сучасному етапі весільний час утратив свою прив'язаність до пори року. Щодо днів тижня, то нині святкування припадає на суботу й неділю. Про місце його проведення батьки «кнезі» (молодого) і «кнігині» (молодої), як і раніше, домовляються на «старостах».

До традиційних структурних компонентів місцевого весільного обряду, за матеріалами польових досліджень, належали «визнавки», «старости», «вінкі», «зачинанє», власне «весіле» та «сміїни» (через тиждень після весілля). Поступово необхідність ходити у «визнавки» зникла. Молодь стала обирати собі пару за власним бажанням, що фактично виключило ймовірність отримати відмову на «старостах». Обов'язкового для українського весілля етапу приготування весільної випічки («коровайного» обряду) у верховинській традиції не зафіксовано, у межах району обрядовий хліб мав значно менше ритуально-магічне навантаження і був представлений переважно «колачами».

За традиційним сценарієм після попередньої згоди батьків нареченої, отриманої на «визнавках», представники роду нареченого йшли в «старости». До їхніх атрибутів належала горілка, і лише подекуди — хліб, яким обмінювалися батьки на знак згоди дітей на шлюб. На сватанні молода обдаровувала старост рушниками й «колачами». У середу напередодні весілля «дружки» збиралися в хаті «кнігині», а «дружби» — у хаті «кнезі», як казали, «на вінок», де вбирали весільне «деревце»*. Після завершення ритуалу молоді з «дружками» йшли запрошувати гостей на весілля. У четвер зранку молодят готували до вінця, після чого відбувалося «зачинанє» — батьки тричі обводили дітей навколо столу, що засвідчувало про початок весілля. До церкви молоді їхали кіньми (традиція зберігається й на сучасному гуцульському весіллі). Після вінчання наре-

*«Дружки» — спільна назва для «дружок» і «дружбів».

чених біля церкви обсіпали пшеницею, після чого вони вирушали до хати, у якій за домовленістю мало продовжуватися святкування. За другим столом «кроїли» (різали) «колачі» й роздавали всім присутнім. Обдаровування молодят мало назву «повниця» й відбувалося наприкінці весілля. Крім того, під вечір з молодих «рубали» (знімали) вінки й «завивали» молоду хусткою, що символізувало її перехід до статусу заміжньої жінки — молодиці. Звичай, пов'язаних з демонстрацією цнотливості нареченої на дослідженій території майже не було зафіксовано, за винятком поодиноких згадок про вивішування «простини» (с. Криворівня) або червоного «прапора» (с. Устеріки). Практично зникло з ритуальної канви весілля обрядове рядження гостей.

Локальний характер побутування мали такі звичаї: класти шматочок цукру в шкарпетку нареченої, щоб чоловік любив (с. Устеріки); під час запросин на весілля заходити в першу хату до щасливих газдів (с. Криворівня); «закликати стрічного» на весілля, «щоб не клів» (проклинав) (с. Устеріки); дивитися після вінчання крізь «колач» на сонце, «щоб діти були круглі» (повненькі) (повсюдно); ховати перший принесений гостями «колач», щоб на весіллі не билися (с. Криворівня); сидати на пальці — скільки років молода не хоче мати дітей, на стільки пальців мусить сісти при першому посаді за стіл після вінчання (сс. Устеріки, Кривопілля); закидати «дерецьце» на «єблінку» (яблуню) в останній день весілля (повсюдно); зберігати «зрублені віночки», які, за народними віруваннями, були наділені лікувальними властивостями (димом від «підкуреного» (запаленого) вінка обробляли сорочку хворої дитини) (сс. Криворівня, Кривопілля); «перегулювати» «вельон» (фату)/капелюх з «дружками»/«дружбами» після покривання молодої (сс. Устеріки, Зелене) тощо.

Певні локально-територіальні закономірності демонструє також склад весільних чинів. Так, окрім «дружок» і «дружбів», свідками під час вінчання повсюдно були «куми» — переважно заміжні/одружені жінки («куми») та

чоловіки («куми»). На більшості обстеженої території їх функції виконували хрещені батьки — «матка» й батько. До обов'язків «шлюбних батьків» («кумів») входило простилання в церкві рушника перед «кніземи» й утримання над їхніми плечима «колачів» і свічок. Високим рівнем збереженості в межах Верховинського району характеризується також інститут «убиральниць» — щасливих у шлюбі жінок, які не лише одягали та зачісували молоду, але й виготовляли для неї власноруч до сходу сонця весільний «віночок».

Комплекс родильної обрядовості нині характеризується певною редукцією традиції та, відповідно, дещо спрощеними формами. Зокрема, більшість інформантів могли говорити лише про особистий досвід і досвід найближчих родичів, а не про місцеву традицію загалом, що характерно для більшості регіонів України. Однак в окремих випадках зафіксовані соціально-побутові особливості народного акушерства в регіоні наприкінці 1930-х — початку 1980-х років. Так, одній нашій респондентці, яка ще застала життя в «курниці» (курній хаті), довелося народжувати двічі на самоті. Пологи проходили без допомоги повитухи, оскільки не було часу її кликати, і не було кому. Також зафіксовано деякі традиційні заборони та норми поведінки, яких мала дотримуватися вагітна, а також способи полегшення передпологових мук. Очевидно, пологи приймали повитухи. В обстежених селах ще досить довго після впровадження ФАПів та офіційного акушерства дітей приймали повитухи («баба, що діти брала», «баба, що пупа в'язала»), які мали значну повагу й досить високий соціальний статус серед місцевого населення. У с. Рівня, за словами інформантки 1921 р. н., мати якої була повитухою, досі проживають люди, яких вона приймала і які, відповідно, вважають себе її «онуками» та продовжують поминати². До післяпологового періоду належать обрядодії з пуповиною та подальше її зберігання (у більшості сіл пуповину зберігають до часу, коли дитина йде в школу, і тоді дають її розв'язати — якщо розв'яже, то буде дуже розумна); годування та відлу-

Учасники другої комплексної фольклорно-етнографічної експедиції ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України Т. Величко, С. Маховська, О. Таран, Г. Бондаренко, Ю. Буйських, К. Чаплик (1-й ряд), О. Васянович, Ю. Бідношія (2-й ряд). м. Коломия Івано-Франківської обл. 2012

чення від грудей; народне лікування дітей до року тощо. У всіх обстежених селах досі побутує уявлення про те, що душі дітей, матері яких зробили аборти («страчені», «тратені» діти, «страчета» — назви, поширені повсюдно), та душі дітей-викидней («збігленета» (с. Рівня, Верхній Ясенів, Замагора, Зелене), «дитина збігла», «нечісові діти» (с. Хороцево)) літають у повітрі, «пищать» і «просять хреста», тобто хочуть бути охрещеними. Уважають, що це можна здійснити, зробивши хрестик із трави або відірвавши «щінку» (шнурок, що стягував комір сорочки) чи просто щось від одягу та кинувши його через плече, одночасно промовляючи будь-яке ім'я. Зауважимо, що зафіксовані локальні гуцульські вірування у «страчет» та «збігленет» перегукуються з уявленнями про «потерчат», що характерні для інших регіонів України, зокрема Поділля.

Польові етнографічні матеріали, зібрані нами в царині поховально-поминальної обрядовості, фіксують стійку структурованість, яка майже не зазнала змін упродовж усього ХХ ст. Записано ряд обрядів, пов'язаних з підготовкою до похорону (нічне перебування біля померлого, «посижіння»). Майже всі інформанти віком від 50-ти років згадують специфічні риси «посижінь» — молодіжні забави («лопатка», «грушка», які побутували в окремих досліджених селах до середини 1970-х рр. (наприклад, с. Бистрець)). На сьогодні всі респонденти (разом зі священниками) одноставно засуджують цей звичай, який наразі не побутує, але пам'ять про нього збереглася.

Похорон відбувається рано (о 10 або об 11 годині ранку), після поховання всіх запрошують на «комашню» (поминальний

обід). Стійким залишається перелік поминальних страв, до яких обов'язково належать борщ, голубці з квасної капусти, рисова каша. Кожен із присутніх на «комашні» отримує «подавники» — зараз це окремі поліетиленові торбинки зі свічкою, солодкою водою, булкою, печивом, цукерками. Раніше подавали на спомин душі лише хліб і свічку.

Шануючи своїх предків, живі намагаються вберегти власні родини від смерті, здійснюючи певні обряди й дотримуючись ряду пересторог. До таких належать зафіксовані нами передавання через деревище (труну з покійним) «за простибих» (від «прости, Біг») живої вівці та оберемку отави (сіна) (с. Устеріки, Бистрець). Колись передавали так речі померлого, зараз, за словами інформаторів, люди не хочуть цього брати, тому тепер купують три-чотири скатертини, які також передають через труну.

Якщо поховальній процесії по дорозі на кладовище доводиться перетинати струмок, померлому «переливають дорогу» з метою забезпечення членів громади від нових смертей (с. Криворівня). Щоб не було більше смертей у хаті, не прибирають на ніч зі столу рештки поминального обіду, навіть якщо всі продукти зіпсуються.

Збереглося багато вірувань, які віщують близьку смерть когось із громади. Так, уважають: якщо викопана для могили яма трохи завалилася, то скоро в селі треба чекати на нову смерть. До новітніх вірувань належать переконання, що якщо назустріч поховальній процесії їде багато машин, то це також поганий знак.

На Гуцульщині зберігається давня традиція вшанування померлих предків — так звані дідівні (або задушні) суботи. Перша припадає на М'ясницю перед Великим постом, друга — Провідна (Томина), третя — на Дмитра. У ці дні відправляють Божі служби за померлих у церквах, а родичі роздають за «простибих» — поминальні дари, куди раніше обов'язково входили хліб, вода, заможніші клали горіхи, яблука. Сьогодні додають фабричне печиво, халву, апельсини. Поминають померлих предків і на

Святий вечір. Газдині готують кутю, уся родина чекає на прихід «дідів». У с. Устеріки господині ходять на «гробни», моляться біля могил своїх рідних.

Останній тиждень Великого посту — Живний четвер (у с. Ільці — Живна середа) — відзначається тим, що діти ходять «гріти діда». Діти стають під хату й голосно кажуть: «Грійте діда! Грійте діда! Грійте діда!» Потім господарі виходять, дають писанку або печиво, булку, цукерки. Раніше гостинці готували самі: «Мама робили курочки в печі. Два шматки тіста перехрещувала та й приплюскувала зверху і робила такий чубчик, чубчик розрізала і робила гребінчик, два-три рази різала та й хвостик два-три рази різала. Та й така курочка получалась. Чому "гріти діда", тому що наче давали діточкам за поману померлих, така жертва для діточок. Згадували предків» (записано від Рогатинюк (дів. — Дрислюк) Оксани Іванівни, 1962 р. н.).

З календарної обрядовості найзбереженішими виявились обряди зимового циклу — Різдво (Коліда), — великодні звичаї, троїцькі обряди. У кожному селі є декілька гуртів колядників, які колядують для церкви (від 2 до 10 в с. Криворівня). Вступ до гурту є своєрідною ініціацією для юнаків, які мають навчитися колядувати, а також придбати собі народний одяг. На Водоріччі в усіх селах, де ми побували, окрім освячення води в церкві чи на березі річки, священник здійснює щорічне окроплення святою водою домів прихожан. Особливістю великодніх святкувань є традиція масового говіння напередодні, навіть молоді, дітей, звичай «посиживня» біля плащаниці в церкві у Страсну п'ятницю, перенесений до храму з народного побуту. Особливо врочисто відбувається освячення пасок, поширені традиції великодніх гостювань. Раніше дівчата біля церкви обдаровували хлопців писанками. Зараз писанки здебільшого купують, а не пишуть самі, і через їх вартість (7–8 грн за одну) родина купує не більше десятка — для освячення та для хрещеників, які приходять «гріти діда».

Поширені раніше юріївські обряди зникли з ужитку, уступивши місце врочистим обрядам проведів на полонину, що відбувається як районне свято (цього року — у с. Верхній Ясенів).

Матеріал з гуцульської міфології, зафіксований в окресленому регіоні, можна систематизувати в такі групи: 1) вірування й уявлення, пов'язані з особливою категорією людей, які володіли надприродними знаннями та магічними здібностями відповідно до свого ремесла, часто спадкового, — так звані «знаючі» або «ті, що знали» (було зафіксовано міфологічні уявлення про таких «знаючих», як мірошник, музика, «градівник»/«градільник» та «ворожбит»/«ворожка»); 2) вірування й уявлення, пов'язані з людьми «вузької спеціалізації», чия діяльність спрямована передусім на порчу худоби, — локальні «чередільниця» та «чередільник», що відповідає загальноукраїнському поняттю «відьма»; 3) вірування й уявлення, пов'язані з людьми, які вміли «примовляти» («шептати») й лікувати, нейтралізуючи шкоду, спричинену злими силами; 4) уявлення про різноманітних домашніх міфологічних персонажів (домова змія; духи на кшталт «домового служки»: «біда», «щезник», «щез», «дідьо»); 5) уявлення про жіночі міфологічні персонажі — локальні «бісиця», «лісна», «нявка», що входять до одного семантичного ряду з русалками та мавками³; 6) уявлення про «упирів»/«упириць» та наявність у людини «дводушшя»; 7) уявлення про загальну, неперсоніфіковану «нечисту силу» та чортів, які представлені різними образами й евфемізмами («скаженник», «щезник», «щез би», «той, що каламутить», «дідьо», «юда» та ін.); 8) уявлення про «закляті» («нечисті», «прокляті») скарби тощо.

Можна стверджувати, що, порівняно з іншими регіонами України, міфологічна система гуцулів зберегла досить багато архаїчних елементів. Донині існує стійка віра в домашніх міфологічних персонажів; людей, які можуть «приздівати маржину» («зурочувати худобу»), відбирати «ману» (мо-

локо) в корів та мають здатність до перевертництва («чередільниця»/«чередінниця», «чередільник»/«чередінник»); людей, які «примовляють» та лікують; людей, які займаються різними видами ворожіння («ворожбит»/«ворожка»). Такі лексеми, як «знахар», «мольфар», «чаклун», «чарівник», можуть вживатися одночасно на позначення широкого спектра функцій, які приписуються «знаючим» людям, — від відбирання молока та наслання хвороб до нейтралізації цієї шкоди, а також відвертання грозових хмар і провіщення майбутнього. Нам удалося опитати двох жінок, чії батьки були «градівниками» (у сс. Бистрець і Зелене) та практикували приблизно в середині 50-х — на початку 80-х років ХХ ст.

Для цього регіону характерними є вірування в домовика на зразок «годованця» («хованця») — «домашнього служку», якого «знаюча» людина могла «виростити» чи «придбати» для власних потреб — допомоги по господарству, глядіння худоби тощо. Для світогляду гуцулів і до сьогодні характерним є таке явище, як «світоглядний синкретизм». Свого часу В. Шухевич указував на високий ступінь «богомільності» гуцулів, їхнє виключно шанобливе ставлення до церкви, священників, офіційних християнських свят та обрядів. Однак паралельно гуцули виконували низку «непризнаних Церквою церемоній», головним чином для того, щоб забезпечити себе, дітей, господарство, худобу від уроків⁴. З огляду на зафіксований нами матеріал, ці висновки є актуальними і нині. Проте трансформації, безумовно, теж мають місце, і на них вказують самі носії місцевої традиції: «...тепер більше чаклунів, від колись було... За руских [за радянської влади. — Ю. Б.] треба було, знайш, трое селей перейти, щоб знайти чаклуна, ...за три гори йти, ...а тепер то — через хату... Понаучувалися»⁵. На думку багатьох опитаних, значна частина сучасних «мольфарів» та «чаклунів» (а особливо розрекламованих) є «неправдивими», тобто несправжніми, бо їхнє ремесло втратило спадковість, а з нею — і силу, і відповідні знання. Як правило, це такі «ці-

лителі» та «чаклуни», які здобувають свій фах через ЗМІ та літературу популярного і псевдо-фольклорного характеру, що нині має неабиякий попит серед різних верств населення.

В експедиції проводилося також дослідження народної музики. Етномузикологом Катериною Чаплик зафіксовано значний масив гуцульського пісенного й інструментального музичного фольклору. Найкраще в пам'яті старожилів зберігаються «колідницькі співанки». Особливо детально описують обряд колядування на Свят-вечір та Видорці (Водохреща) очільники колядницьких ватаг — так звані берези. Зафіксовано дві коляди для померлих — «умерлі коляди», що їх замовляє родина на спомин про покійних родичів. Про традицію співати «умерлу коляду» Парасковія Іванівна Мартищук (дів. — Бельмега) розповіла так: «Напередодні газда іде до берези д'хаті та й закаує, наприклад, сьогодні я хочу наймити умерлу коліду ци татові, ци мамі. Умерла коліда триває годину. Спершу співають коляду газді і газдині, якщо є — дівці, парубкові; це "плес під хатов". Відтак файно декують столові, відтак ся гасит світло, кладеться на стіл колач, ручник, свічка, дзвоник дзвоне і Береза зачинає умерлу коліду. Усі колядники підтримують, дзвоне в дзвіночки. В кожнім покутті умерлу коляду колідують неоднаково».

Від респондентів із с. Криворівня Верховинського району довідуємося, що з 2000 року почав згасати обряд маланкування, популярний і характерний для Гуцульщини. Стараннями активної та небайдужої молоді традицію ходити з Маланкою відновили. Хоча, як зауважують інформанти, постала більша кількість сценаріїв, часто з оновленими сюжетами й додатковими персонажами.

Іншим пріоритетним обрядом, добре збереженим у селах Верховинського району, є весілля. Від родини Дрислюків (батька Івана Дмитровича, матері Парасковії Василівни та доньок — Оксани Іванівни Рогатинюк та Ярослави Іванівни Готич) у всій повноті та красі записано етапи весільного циклу разом з відповідними піснями, що їх супроводжують.

Наприклад, коли збирають молоду, убирають деревце, під час повниці, коли молодих виводять з-за столу, молоду забирають до молодого, розплітають молоду, здійсмають вінок тощо.

Характерним пісенним жанром, який сьогодні широко побутує у Верховинському районі, є так звані співанки-хроніки історичного, патріотичного, повчального змісту. Типовою рисою цих пісень є нанизування значної кількості віршових рядків (інколи до 121 куплету, як, наприклад, у співанці про Олексу Довбуша) на незмінну мелодію, що базується на комбінації ступенів гуцульського ладу — мінору з високим IV ступенем. Неабияку популярність мають співанки жартівливого, сороміцького та пияцького змісту. За обсягом поетичного тексту ці пісні коротші й охоплюють від 4 до 30 куплетів. У багатьох родинах як дорогоцінний релікт зберігаються рукописні збірники з текстами «старовіцьких» гуцульських співанок на всі теми життя, записані дідом, батьком, мамою.

Відбулося декілька зустрічей з керівниками гуртків при Будинках культури, музикантами-самоуками. У с. Буковець ми познайомилися з майстром Михайлом Тафійчуком (1939 р. н.). Уже багато років п. Михайло виготовляє традиційні народні гуцульські інструменти — сопілку, флоєрку, теленку, ріг, дудку, скрипку, трембіту, цимбали та ін. Окрім продажу, його інструменти зберігаються серед експонатів музею в м. Коломиї. Свій досвід, знання та майстерність М. Тафійчук передає синам.

У с. Верховина діє Музей гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика. Музей організований 5 років тому, міститься у власному будинку п. Романа. Серед музейних експонатів представлені предмети побуту, давній гуцульський одяг, знаряддя праці, грошові знаки різних часів та колекція музичних інструментів, серед яких є скрипки-довбанки і прямокутна скрипка-альт. Матеріали до колекції збирали протягом 30 років.

Аналізуючи новозібраний пісенний матеріал, упадає в око незначна кількість колицьких пісень і відсутність у фольклорі гуцулів пісень весняного й літнього календарно-обрядового

циклу — веснянок, купальських та обжинкових пісень, що їх, очевидно, замінили церковні, які не складають питомий для регіону пласт музичного фольклору.

За попередніми результатами експедиції, 9 липня відбулася наукова конференція в Національному музеї народного мистецтва Гу-

цульщини та Покуття (м. Коломия) за участю працівників музею, представників регіональних мас-медіа.

Учасники експедиції висловлюють щире подяку депутатові Івано-Франківської обласної ради Палійчуку Миколі Васильовичу за фінансову й інформаційну підтримку.

¹ Див., напр.: Етнографічні регіони Прикарпаття: матеріальна і духовна культура : рек. бібліогр. покажч. / Упр. культури Івано-Франківської ОДА. – Івано-Франківськ, 2009. – 79 с. Він нараховує 751 публікацію, видання.

² Записала Ю. Буйських 3.07.12 р. в с. Рівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від А. І. Чупринчук, 1921 р. н.

³ Див. зокрема: *Н. Хобзей*. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник. – Л., 2002. – С. 44–45; 118–119.

⁴ *Шухевич В.* Гуцульщина // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1899. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 38.

⁵ Записала Ю. Буйських 5.07.12 р. в с. Зелене Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Катерини З., 1936 р. н.